

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

6-2025
IJTIMOIY FANLAR

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

IQTISODIYOT

F.X.Rahimov, A.Muhammadiyev

Soha komponentlarining samarali integratsiyasi – innovatsion rivojlanish garovi 8

Sh.Nishonova

Investitsiya loyihalarini boshqarish jarayonining bosqichlari va investitsiya jozibadorligini baholash mexanizmlari 16

Z.M.Tojiboyev

Yashil moliya va O'zbekistonda barqaror rivojlanish: rivojlanayotgan bozorlerde ESG va yashil obligatsiyalarning roli..... 21

FALSAFA

Sh.T.Tursunkulova

Estetika tarixida go'zallik tushunchasi 25

S.S.Jabborova

Yangi O'zbekistondagi ma'naviy islohotlar ijtimoiy taraqqiyot omili sifatida..... 32

M.O'rinov

Yangi O'zbekiston tasviriy san'atida avlodlar almashinuvi fenomeni va madaniy transformatsiyalar dialektikasi 35

D.N.Tag'oyeva

Oila, nikoh masalalarining genezisi va jadidlar ma'naviy merosida mazkur masalalarning aks etishi..... 39

A.A.Mirzayev

Ibn al-Arabiyning komil inson haqidagi qarashlari..... 49

M.R.Tuxtasinov

Demokratik jamiyatda siyosiy tafakkurni rivojlantirish muammolari..... 54

G.M.Ruzmatova

Ibn Sino va Erix Fromm: ijtimoiy faollikka oid falsafiy g'oyalarining qiyosiy-tahlili..... 58

J.B.Anarbayev

Yangi O'zbekiston sharoitida inson manfaatlarini ta'minlashda institutsional hamkorlikning roli..... 62

N.A.Umirzakova

Tibbiy ta'limga bioetikaviy imperativlarni joriy etish - zamonaviy tibbiyotni optimallashtirishning usuli sifatida 66

M.R.Sodiqova

Inson qadrini ta'minlashda demokratik qadriyatlarining o'rni 70

I.T.Boltaboyev

Ijtimoiy adolatning falsafiy talqini: tarixiy va zamonaviy yondashuvlar 74

S.R.Bo'ldiyeva

Buxoro hunarmandlarining e'tiqodi va ularning hayotdagi falsafiy qarashlari 79

M.X.Baratova

Kambag'allik muammosining ijtimoiy-falsafiy talqini va uni o'rganishning metodologik asoslari 84

B.Tadjixodjayev

Davlat boshqaruvida xarizmatik shaxslar faoliyatining sotsiologik tahlili 89

A.B.G'ulomov

Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning ma'naviy-ma'rifiy tamoyillari va strategik asoslari 93

M.R.Sodiqova

Yoshlarning mafkuraviy immunitetini shakllantirishda ijtimoiy-falsafiy omillar 97

D.V.Vohidova

Xojagon tariqati va ma'rifatli jamiyatning ruhiy-ma'naviy asoslari 101

A.B.G'ulomov

Yangi O'zbekiston va fuqorolik jamiyati qurishda Farg'ona jadidchilik maktab namoyondalari ijtimoiy-falsafiy qarashlarining ahamiyati 105

UO'K: 1:141.7:159.9

IBN SINO VA ERIX FROMM: IJTIMOY FAOLLIKKA OID FALSAFIY G'OYALARINING QIYOSIY-TAHLILI

ИБН СИНА И ЭРИХ ФРОММ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИХ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ О СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

IBN SINA AND ERICH FROMM: COMPARATIVE ANALYSIS OF THEIR PHILOSOPHICAL IDEAS ON SOCIAL ACTIVITY

Ruzmatova Gulnoz Miraxrarovna

"ALFRAGANUS UNIVERSITY" nodavlat oliy ta'lim tashkiloti professori

Annotatsiya

Ibn Sino va Erix Frommning ijtimoiy faollikka oid falsafiy g'oyalarini solishtirish juda qiziqarli mavzu, chunki bu ikki mutafakkir turli davrlar, madaniyatlar va falsafiy an'analarga mansub bo'lsa-da, ularning ijtimoiy faollik, inson tabiati va jamiyatdagi o'rni haqidagi qarashlarida muayyan umumiy nuqtalar va farqlar mavjud. Ibn Sino o'rta asr Sharq falsafasining peripatetik an'anasi va islomiy ma'rifat doirasida faoliyat yuritgan bo'lsa, Erix Fromm XX asrdagi gumanistik psixologiya va ekzistensial falsafa doirasida ijod qilgan.

Аннотация

Сравнение философских идей Ибн Сины и Эриха Фромма о социальном активизме – весьма интересная тема, поскольку, хотя эти два мыслителя принадлежат к разным эпохам, культурам и философским традициям, в их взглядах на социальный активизм, природу человека и его место в обществе есть как общие, так и различия. В то время как Ибн Сина работал в рамках перипатетической традиции средневековой восточной философии и исламского Просвещения, Эрих Фромм – в рамках гуманистической психологии и экзистенциальной философии XX века.

Abstract

Comparing the philosophical ideas of Ibn Sina and Erich Fromm on social activism is a very interesting topic, because although these two thinkers belong to different eras, cultures and philosophical traditions, there are certain common points and differences in their views on social activism, human nature and their place in society. While Ibn Sina worked within the peripatetic tradition of medieval Eastern philosophy and the Islamic Enlightenment, Erich Fromm worked within the framework of humanistic psychology and existential philosophy of the 20th century.

Kalit so'zlar: *Ijtimoiy mavjudot, natoqa nafs (aqliy ruh), adolat, axloqiy faollik, mehnat taqsimoti, siyosiy boshqaruv, faylasuf-shoh, jamiyat mutanosibligi, din va axloqiy tartib, o'z-o'zini ro'yobga chiqarish, erkinlik, samarali muhabbat, aliyenatsiya (chetga surilish), ijodiy faollik, sog'lom jamiyat, individual mustaqillik, ta'lim va o'z-o'zini anglash, dinning gumanistik roli, jamiyatning avtoritar tuzilmalari.*

Ключевые слова: *Социальное существование, врождённое «я» (разумная душа), справедливость, моральная деятельность, разделение труда, политическое управление, философ-царь, социальная гармония, религия и моральный порядок, самореализация, свобода, плодотворная любовь, отчуждение (отторжение), творческая деятельность, здоровое общество, индивидуальная независимость, образование и самореализация, гуманистическая роль религии, авторитарные структуры общества.*

Key words: *Social existence, the innate self (the rational soul), justice, moral activity, division of labor, political governance, the philosopher-king, social harmony, religion and moral order, self-realization, freedom, fruitful love, alienation (rejection), creative activity, healthy society, individual independence, education and self-realization, the humanistic role of religion, authoritarian structures of society.*

KIRISH

Ibn Sino (980–1037) va Erix Fromm (1900–1980) – turli davrlar va madaniy muhitlarda faoliyat yuritgan, ammo insonning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy faolligini tushunishda muhim iz qoldirgan mutafakkirlar. Ibn Sino o'rta asr Sharq falsafasi va Arastu an'alariga asoslanib, ijtimoiy faollikni aqliy, axloqiy va tizimli tartib, adolat, mehnat taqsimoti va din orqali jamiyat mutanosibligini ta'minlash sifatida talqin qiladi. Uning qarashlari "Kitob ash-shifo", "Siyosat" va "Donishnoma" kabi asarlarida aks etgan bo'lib, insonning jamiyatdagi vazifalari va natoqa nafs (aqliy ruh) orqali umumiy manfaatga xizmat qilishiga e'tibor beradi. Ushbu qiyosiy tahlil Ibn Sinoning kollektivistik va iyerarxiyaga asoslangan dunyoqarashi bilan Frommning individualistik va tanqidiy yondashuvini

FALSAFA

solishtirishga xizmat qiladi. Kalit tushunchalar – adolat, axloq, ta'lim, boshqaruv va din – orqali ularning ijtimoiy faollikka oid g'oyalarining umumiy va farqli jihatlari ochib beriladi. Tahlilning maqsadi – bu ikki mutafakkirning turli falsafiy an'analarda jamiyat va inson munosabatlarini qanday talqin qilganini ko'rsatish va ularning bugungi kundagi dolzarbligini baholashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Lenn E. Gudmann [1] Ibn Sinoning falsafiy tizimini, xususan uning ijtimoiy va siyosiy qarashlarini batafsil tahlil qiladi. Gudman Ibn Sinoning “Kitob ash-shifo” va “Siyosat” asarlaridagi adolat, axloq va boshqaruv konsepsiyalarini Arastu va Farobiy an'analari bilan bog'laydi. Seyyid Huseyn Nasr [2] islom falsafasining tarixi va rivojlanishini, xususan Ibn Sinoning metafizika, etika va ijtimoiy qarashlarini tadqiq qiladi. Nasr Ibn Sinoning “Kitob ash-shifo”dagi din va falsafani jamiyat tartibi uchun bir-birini to'ldiruvchi vositalar sifatida ko'rishini ta'kidlaydi. Debora L. Blek [3] Ibn Sinoning nafs (ruh) tushunchasi, xususan natoqa nafs (aqliy ruh) va uning ijtimoiy faollikdagi roliga bag'ishlangan. “Kitob an-najot” va “Kitob ash-shifo” asarlariga tayanib, Blek Ibn Sinoning natoqa nafsni insonning jamiyatdagi axloqiy va ijtimoiy vazifalarini boshqaruvchi kuch sifatida ko'rishini tahlil qiladi. Rayner Funk [4], Frommning tadqiqotchisi sifatida, uning gumanistik psixologiyasi va ijtimoiy falsafasini batafsil tahlil qiladi. Kitobda Frommning o'z-o'zini ro'yobga chiqarish, samarali muhabbat va aliyenatsiya konsepsiyalari “Sog'lom jamiyat” va “Sevgi san'ati” asarlari asosida talqin qilinadi. Funk Frommning zamonaviy jamiyat tuzilmalarini insonning ijodiy erkinligini cheklashi sababli tanqid qilishi va “sog'lom jamiyat”ni barpo etishga chaqirishini ta'kidlaydi. Maykl Makkobi [5] Frommning zamonaviy jamiyatni tanqid qiluvchi payg'ambarona va tahliliy psixolog sifatidagi ikki tomonlama yondashuvini ko'rib chiqadi. U Frommning “Erkinlikdan qochish” va “Sog'lom jamiyat” asarlaridagi aliyenatsiya, samarali muhabbat va ta'lim konsepsiyalarini tahlil qiladi. Makkobi Frommning avtoritar boshqaruvga qarshi chiqishi va tenglikka asoslangan jamiyat tuzilmalarini qo'llab-quvvatlashini ta'kidlaydi. Daniyel Burston [6] Frommning gumanistik psixologiya va ijtimoiy nazariyaga qo'shgan hissasini batafsil tahlil qiladi. Burston Frommning “Psixozanaliz va din” va “Sog'lom jamiyat” asarlaridagi aliyenatsiya, o'z-o'zini ro'yobga chiqarish va ta'lim konsepsiyalarini ko'rib chiqadi. U Frommning ijtimoiy faollik insonning ijodiylik va o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlar orqali amalga oshirilishi kerakligi haqidagi qarashlarini ta'kidlaydi. Shuningdek, Burston Frommning dini gumanistik nuqtai nazardan ko'rishini, uni dogmatik talqinlarga qarshi chiqish bilan birga talqin qilishini ko'rsatadi.

Ushbu manbalar Ibn Sino va Frommning ijtimoiy faollikka oid falsafalarini qiyosiy tahlil qilish uchun mustahkam asos yaratadi. Gudman, Nasr va Blek Ibn Sinoning kollektivistik, aqliy va iyerarxiyaga asoslangan tizimini ochib beradi, adolat, boshqaruv va natoqa nafsning jamiyatdagi roliga e'tibor qaratadi. Funk, Makkobi va Burston esa Frommning individualistik va tanqidiy yondashuvini, o'z-o'zini ro'yobga chiqarish, aliyenatsiya va erkinlikka urg'u berishini ko'rsatadi. Ushbu manbalar birga ikki mutafakkirning adolat, axloq, boshqaruv, ta'lim va din borasidagi qarashlarining umumiy va farqli jihatlari ochib beradi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Ibn Sino insonni tabiatan ijtimoiy mavjudot deb biladi, bu qarash Arastuning “inson – siyosiy jonzo” degan tezisiga asoslanadi. Uning fikricha, inson o'z maqsadlariga faqat jamiyatdagi hamkorlik va mehnat taqsimoti orqali erisha oladi. U “Kitob ash-shifo”da shunday yozadi: “Inson tabiati o'z-o'zidan mukammal emas, u jamiyatdagi boshqa insonlar bilan birga ishlab, ularga muhtoj bo'lib yashaydi. Bu muhtojlik uning ijtimoiy faolligining asosidir” [7, 456].

Ibn Sino ijtimoiy faollikni inson nafsining (ruhining) aqliy qismi – natoqa nafs bilan bog'laydi. U “Kitob an-najot”da shunday deb yozadi: “Natoqa nafs insonni jamiyatdagi vazifalarini bajarishga yo'naltiradi. U aql va adolat orqali insonning faoliyatini tartibga soladi” [7, 359]. Ibn Sino jamiyatni organizmga o'xshatadi, bunda har bir inson o'z vazifasini bajarib, umumiy mutanosiblikni ta'minlaydi.

Erix Fromm, gumanistik psixologiya va ekzistensial falsafa vakili, ijtimoiy faollikni insonning o'z-o'zini anglab etish va erkinlikka intilishi bilan bog'laydi. Uning “Erkinlikdan qochish” va “Sog'lom jamiyat” asarlarida insonning jamiyatdagi faoliyati uning ichki ehtiyojlari (muhabbat, ijodkorlik, o'z-o'zini ifoda qilish) va jamiyat ta'siri orasidagi munosabat sifatida talqin qilinadi: “Insonning eng muhim vazifasi – o'zining insoniy tabiatini ro'yobga chiqarish, ya'ni ijodiy va mustaqil mavjudot sifatida o'zini namoyon qilishdir” [9, 15]. Fromm jamiyatning avtoritar tuzilmalari insonning bu imkoniyatlarini cheklashi mumkinligini ta'kidlaydi, bu esa uning ijtimoiy faolligiga to'sqinlik qiladi.

Ibn Sino va Fromm ikkisi ham insonni ijtimoiy mavjudot deb biladi, lekin ularning yondashuvlari farq qiladi. Ibn Sino ijtimoiy faollikni aqliy va axloqiy tartibga asoslangan tizimda ko'rsa, Fromm uni insonning individual erkinligi va o'z-o'zini ifoda qilish bilan bog'laydi. Ibn Sinoning qarashi normalarga asoslangan va ideal jamiyatda muayyan vazifalarni bajarishga qaratilgan, Fromm esa zamonaviy jamiyatning insonni chetga surishiga tanqidiy yondashadi. Ibn Sinoning qarashi o'rta asr kollektivistik dunyoqarashiga asoslangan bo'lib, jamiyat mutanosibligini ta'kidlaydi, Fromm esa individualistik yondashuvga ega bo'lib, jamiyat tuzilmalarining inson erkinligiga ta'siriga e'tibor qaratadi.

Ibn Sino adolatni jamiyat tartibining asosi deb biladi. Uning "Siyosat" asarida adolat jamiyatning barqarorligini ta'minlaydi va har bir insonga o'ziga munosib narsa berilishini kafolatlaydi: "Jamiyatning asosi adolatdir. Agar hukmron adolatdan chetga chiqsa, jamiyat tartibsizlikka yuz tutadi" [8, 45]. Axloq Ibn Sino uchun ijtimoiy faollikning ajralmas qismidir. U "Donishnoma"da shunday yozadi: "Insonning axloqiy faoliyati uning jamiyat bilan birligida ko'rinadi. Ezgulikka intilish – bu insonning o'z vazifasini adolat bilan bajarishidir" [7, 502].

Fromm axloqni gumanistik nuqtai nazardan ko'radi va uni insonning o'z-o'zini to'liq ro'yobga chiqarishi bilan bog'laydi. U "Sevgi san'ati" asarida axloqiy-ijtimoiy faollikni samarali muhabbat bilan ifodalaydi: "Muhabbat – bu biz sevgan narsaning hayoti va o'sishiga faol g'amxo'rlikdir" [10, 26]. Fromm uchun adolat jamiyatda insonlarning o'zaro munosabatlaridagi samimiylik va o'z-o'zini chetga surishdan (aliyenatsiyadan) xalos bo'lish orqali amalga oshiriladi.

Ikkisi ham adolat va axloqni ijtimoiy faollikning muhim unsuri deb biladi. Ibn Sino adolatni yuqoridan pastga qarab amalga oshiriladigan tizim sifatida ko'rsa, Fromm uni pastdan yuqoriga qarab, ya'ni insonlarning o'zaro munosabatlari orqali shakllanishi mumkin deb hisoblaydi. Ibn Sinoning adolati metafizik tartibga asoslangan, Frommniki esa psixologik va ekzistensial ehtiyojlarga tayanadi.

Ibn Sinoning adolati tizimli va iyerarxiyaga asoslangan, Frommniki esa munosabatlarga asoslangan va tenglikni ta'kidlaydi. Ibn Sino Farobiyning "Fozil shahar" konsepsiyasidan ilhomlanib, boshqaruvni jamiyat barqarorligining asosi deb biladi. U "Siyosat" asarida ideal hukmronni aql va adolatga ega "faylasuf-shoh" sifatida tasvirlaydi: "Hukmron aql va adolatga ega bo'lishi kerak. U jamiyatning umumiy manfaatini ko'zlab, insonlarning o'zaro hamkorligini ta'minlashi lozim" [8, 52]. Ibn Sino uchun siyosiy boshqaruv aqliy va axloqiy jihatlariga asoslangan bo'lib, ijtimoiy faollikni umumiy mutanosiblikka yo'naltiradi.

Fromm siyosiy tuzilmalarga tanqidiy yondashadi. U "Sog'lom jamiyat"da zamonaviy jamiyatlarning ko'pchiligi insonni chetga surib, uni "tizim vinti"ga aylantirishini ta'kidlaydi: "Zamonaviy jamiyat ko'pincha insonni tizimning bir vintiga aylantiradi, uni ijodiy imkoniyatlaridan mahrum qiladi" [9, 67]. U boshqaruv inson erkinligi va o'z-o'zini ro'yobga chiqarishni qo'llab-quvvatlashi kerak, deb hisoblaydi.

Ibn Sino boshqaruvni ideallashtirib, unda aql va adolatga asoslangan tizimni ko'rsa, Fromm iyerarxiyaga asoslangan tuzilmalarni tanqid qiladi va inson erkinligini qo'llab-quvvatlovchi demokratik tizimlarni ta'kidlaydi. Ibn Sino yuqoridan pastga qarab boshqaruvni qo'llab-quvvatlaydi, Fromm esa pastdan yuqoriga qarab, insonlarning faol ishtirokini ta'kidlaydi. Ibn Sino ta'limni aqlni uyg'otish va insonni jamiyat manfaati uchun faollikka tayyorlash vositasi deb biladi. U "Kitob an-najot"da shunday yozadi: "Ta'lim – bu insonning aqlini uyg'otish va uni jamiyat manfaati uchun foydali faollikka yo'naltirish vositasidir" [7, 698]. Ta'lim Ibn Sino uchun insonlarni jamiyatdagi muayyan vazifalarga tayyorlaydi.

Fromm ta'limni insonning o'z-o'zini anglashi va jamiyatning bosimidan ozod bo'lishi vositasi, deb ko'radi. U "Sog'lom jamiyat"da shunday yozadi: "Ta'lim insonlarni o'z imkoniyatlarini kashf etishga va insonsizlashtiruvchi jamiyat tuzilmalariga qarshi chiqishga yordam berishi kerak" [10, 120].

Ikkisi ham ta'limni ijtimoiy faollikning muhim unsuri deb biladi, lekin Ibn Sino uni jamiyatdagi muayyan vazifalarga tayyorlash vositasi deb ko'rsa, Fromm uni insonning individual erkinligini rivojlantirishga xizmat qiladigan vosita deb hisoblaydi. Ibn Sinoning ta'limi jamiyat tartibini mustahkamlaydi, Frommniki esa insonni jamiyat bosimidan ozod qilishga xizmat qiladi.

Ibn Sino dini jamiyatda axloqiy tartib va mutanosiblikni ta'minlovchi vosita deb biladi. U "Kitob ash-shifo"da shunday yozadi: "Din omma uchun axloqiy yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi, falsafa esa aql egalari uchun haqiqatni ochib beradi. Ikkalasi jamiyatning tartibi uchun bir-birini to'ldiradi" [7, 657].

FALSAFA

Fromm dinni gumanistik nuqtai nazardan ko'radi va uning insonni ozod qilish yoki qul qilishdagi roliga e'tibor beradi. U "Psixozanaliz va din" asarida shunday yozadi: "Din insonni ichki o'sish orqali ozod qilishi yoki dogmatik bo'ysunish orqali qul qilishi mumkin" [11, 37].

Ikkisi ham dinni ijtimoiy faollikni tartibga soluvchi omil deb biladi, lekin Ibn Sino uni jamiyatni mustahkamlash vositasi sifatida ko'rsa, Fromm uning inson erkinligiga ta'siriga tanqidiy yondashadi. Ibn Sino dinni jamiyatning mutanosib tuzilishiga xizmat qiluvchi vosita deb biladi, Fromm esa uning insonni chetga surishga olib kelishi mumkinligidan ogohlantiradi.

XULOSA

Ibn Sino va Erix Frommning ijtimoiy faollikka oid falsafiy qarashlari o'z davrlari va madaniy kontekstlariga xos bo'lsa-da, ularda umumiy jihatlar mavjud. Ibn Sinoning falsafasi o'rta asr islomiy va Arastu an'analari asoslanib, ijtimoiy faollikni aqliy, axloqiy va tizimli tartib orqali ko'radi. Fromm esa zamonaviy psixologiya va ekzistensializm nuqtai nazaridan insonning erkinlik va o'z-o'zini ro'yobga chiqarish uchun kurashiga e'tibor beradi. Ikkalasi ham insonni ijtimoiy mavjudot deb biladi. Adolat va axloqni ijtimoiy faollikning asosi deb ko'radi. Ta'limni ijtimoiy faollikni rivojlantirish vositasi deb biladi.

Ibn Sino normalarga asoslangan, iyerarxiyaga tayangan tizimni ta'kidlaydi, Fromm esa inson erkinligini cheklovchi tuzilmalarni tanqid qiladi. Ibn Sino boshqaruvni ideallashtiradi, Fromm esa inson erkinligiga xizmat qilishi kerak deb hisoblaydi. Ibn Sino dinni jamiyatni mustahkamlovchi vosita deb ko'rsa, Fromm uning insonni chetga surishga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Goodman, L.E. (1992). Avicenna. London: Routledge.
2. Nasr, S.H. (2006). Islamic Philosophy from Its Origin to the Present: Philosophy in the Land of Prophecy. Albany: SUNY Press.
3. Black, D.L. (1999). "Avicenna on the Ontological and Epistemic Status of the Soul". The Philosophical Forum, 30(2), 97–121.
4. Funk, R. (2000). Erich Fromm: His Life and Ideas, An Illustrated Biography. New York: Continuum.
5. Maccoby, M. (1995). "The Two Voices of Erich Fromm: The Prophetic and the Analytic". Society, 32(5), 72–82.
6. Burston, D. (1991). The Legacy of Erich Fromm. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Абу Али ибн Сина (Авиценна). Сочинения [Текст] / Сина, Абу Али ибн. - Том 1. - Душанбе: Дониш, 2005. - 959 с.
8. Абу Али ибн Сина. Избранные произведения [Текст] / Сина, Абу Али ибн. - Том 1. - Душанбе: Ирфон 1980. - 420 с.
9. Фромм Э. Здоровое общество - The Sane Society (1955) / Перевод Т. В. Банкетовой. – М.: Астрель, Хранитель, 2006. - 544 с.
10. Фромм Э. Искусство любить. Исследование природы любви - The Art of Loving. An Enquiry into the Nature of Love (1956) / Перевод Л. А. Чернишёвой. – М.: Педагогика, 1990. - 160 с.
11. Фромм Э. Психианализ и религия - Psychoanalyse & Religion (1949) / Перевод А.Дванова. – М.: Астрель, 2010. -160 с.
12. Рузматова Г. Фрейдизмда инсон фалсафаси таҳлили. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2009. -144 б.
13. Рузматова Г. Руҳият таҳлили фалсафаси. –Тошкент: Нишон-ношир, 2014. -240 б.